

Završno izlaganje

Ovo što ću vam reći predstavlja za mene vrlo težak zadatak jer bih iz referata, koji su dosta raznorodni, trebao izvesti jedan cjelovit smisao koji bi ovom panelu dao cjelovito značenje. Ne znam hoću li u tome uspjeti, ali jedno svakako moram reći, a to je da me se duboko dojmio uvodni tekst kolege Gossa.

Dobio sam vaše referate, došao sam ovamo pročitavši ih sve te mi je bilo vrlo važno da čujem vas i vidim slike. Ti su referati raznorodni, što nikoga neće iznenaditi, jer dolazite s raznih strana, iz raznih struka, odnosno raznih ogranaka struka. No pročitavši uvodnu riječ kolege Gossa, odmah mi je bilo jasno kako je ova sekcija pun pogodak i to bez obzira hoće li biti uspješna; to nitko nije jamčio i to tek moramo vidjeti. Nije dovoljno čuti referate, nego uspjeh ovisi o tome što ćemo mi – svatko za sebe – od toga napraviti; tu je jedna »razrokost« odmah uočljiva. Profesor Belaj pristupio je jednom istraživanju kulturne relacije prostora koje je vrlo novo i koje nam otkriva jedan novi kulturni sloj – a to je kršćanska, tj. pretkršćanska kultura Slavena koji su vrlo temeljito zaposjeli ovu zemlju, jer da nisu ne bi jezik kojim ja sada govorim bio slavenski. Većina vas ovdje, koji ste povjesničari umjetnosti, naučila je, tj. naučeni su to zanemarivati. A ono što su poslije govorili kolege, to su bile sasvim druge stvari. Kolega Juraj Belaj nadovezao se na to, tako da smo s time počeli i na kraju se na to vratili.

Mislim da je vrlo važno razumjeti da je to religijska važnost prostora. I tu mogu zavarati ove geometrijske slike jer nije riječ o prostoru kao prostoru, nego o krajoliku, o pejzažu, o topografiji. Ja sam u tim stvarima malo rezerviran. Vrlo ozbiljno uzimam i priznajem istraživanja profesora Pleterskog na koja se nadovezao Vitomir Belaj, pa i Juraj Belaj. Ali primjerice, baš ovaj Martin breg dugoselski i Veleševac: kako god Veleševac čuva ime boga Velesa, a to nije mala stvar; meni na osnovi karte i njihovih trokuta nije bila jasna veza između Martin brega i Veleševca. Nisam govorio da nije tako, ali mi nije bilo jasno da je tako sve dok se nisam popeo na Martin breg. A onda mi je istog trenutka bilo jasno kako je to bilo Perunovo sjedište. Kad sam gledao Veleševac preko Save – za Trebovec, moram priznati, nije mi jasno – svakako za mene nije bilo nikakve sumnje da je Martin breg sjedište Perunovo. Ali da se to vidi, mora se popeti, jer se mora vidjeti zemljište. Ono je bitno, naravno, i u svim drugim oblicima života, a naravno i u umjetnosti. Osobito u onoj velikoj pod vedrim nebom, dakle u arhitekturi. I daleko je bliža veza između onoga o čemu su govorila obojica Belaja i onoga

o čemu su govorili kolege povjesničari umjetnosti. Veza je zapravo jako bliska, samo nije na prvi pogled vidljiva.

Referat koji sam upoznao i prije nego što sam ga ovdje čuo, a koji me se dojmio, onaj je o bednjanskom kraju. On vrlo dobro ilustrira u čemu je problem. Vidjeli smo ovdje prekrasne pejzaže, vidike, vidjeli smo dojmive umjetničke spomenike, sakralnu arhitekturu. Ali ono što je tu bitno, a u referatu je posve nestalo, to je cjelina doline rijeke Bednje; ona nije ni spomenuta. To nije krivnja kolegice jer nitko ne može učiniti nemoguće. Načinom kako je naučila i kako je prikazivala ono o čemu je govorila, riječima i slikama, ona nije mogla drukčije. U tome je problem. Treba naučiti kako prikazati kulturni pejzaž, značenje krajolika za te crkve i druge spomenike, tj. kako o tome govoriti. Ponavljam, nije kolegica ništa krivo učinila, nije mogla drukčije. Stajala je pred nemogućim zadatkom – kao ja sada, primjerice.

Drukčije je kada nam je cjelina ipak nekako zadana, kao što je u okolici Novigrada Podravske. To je osobito zanimljivo jer je jedina realnost s kojom se susrećemo Novigrad Podravski, a nama je tu uskrsla Komarnica. Vrlo uspješno, moram jako pohvaliti taj referat. Za Komarnicu kao cjelinu mi još uvijek zapravo ne znamo gdje je točno bila, a to je sjedište drugog najvećeg arhidakonata u Zagrebačkoj biskupiji – to nije bilo što. Ali mi ne znamo gdje je, jer je vrijeme to razjelo. A kolega je pokazao da se to može uspostaviti. Tu ste vi povjesničari umjetnosti srodni nama – Belajima i meni, koji se bavim sličnim stvarima na malo drukčiji način, s drukčije strane. Kolega je pokazao da se može rekonstruirati, a za povijest i poznavanje hrvatske kulture to je bitno rekonstruirati; tu se nalazimo na istom.

Svi mi koji smo se okupili ovdje, a pogotovo oni koji su iznosili zanimljiva predavanja, negdje smo tamo gdje se nalazila arheologija u doba Schliemann, kad je sasvim neopazice prestala biti servis kolekcionarima i postala znanstveno istraživanje prošlosti, koja ne polazi od najljepših komada nego i od neuglednoga, ali onoga što nešto govori. I tu se rađa jedna povijest umjetnosti koja ne gleda samo dojmive spomenike ili samo ono što se može istaknuti. Čak je u jednom referatu bilo govora o tome kako se srednjovjekovlje između Drave i Save zanemarivalo jer nije imalo što pokazati; jer to može biti samo u potkrovlju neke crkve. Treba rekonstruirati, a to vi radite. Komarnica je krajnji primjer, nije naprosto više nema.

Daleko je manje ekstremna jugoistočna Moslavina; tamo se i ceste mogu rekonstruirati, kao što ste vidjeli. Ali sve to

samo zato jer se mogu utvrđivati neke točke. I moram reći, jer to poznajem od ranije, vrlo me se dojmila Komarnica. A naravno i kod Dubrave, koju sam čitao s osobitim interesom, jer je život donio da sam u Dubravi bio i da sam je obilazio. Zainteresirani domaći govorili su mi gdje je što bilo i točno sam vidio kako je jedna ugledna srednjovjekovna, recimo, instalacija ili spomenik, naprosto banalnošću života, dokrajčen. Kad se dođe u Dubravu vidi se selendra, ništa drugo. A kad tamo – to je veliki feudalni centar, i tamo je izabiran hrvatski kralj. Kao i na Cetingradu, ali on je i danas veličanstvena ruševina. Dubrava je ništa, baš selo. Ali kako se ipak raspoznaju ostatci kaštela, to je jedan pristup i nije slučajna ona moja usporedba sa situacijom oko Schliemanna. Kad su se odjednom počeli otkrivati slojevi, bespomoćno je on prokopao svu Troju i došao do jedne najstarije, pretpovijesne, ali je ipak tražio mikensku keramiku, jer naravno s Ilijadom može imati veze samo mikenska keramika; i ona je nađena i to je sve utvrđeno. Od onda je arheologija sasvim drukčija, onakva kakvu je mi poznajemo.

Meni se dogodilo da sam krenuo vrlo plaho, suzdržljivo, ali sam krenuo onim stopama kojima sada vi krećete. To

je bilo kad sam pokušao dati cjelovit, sveobuhvatan prikaz najranije pismenosti u hrvatskim zemljama; riječ je o knjizi *Litterarum studia*. I tamo je trebalo, čega sam bio vrlo svjestan, dati sliku kulturnog pejzaža zemlje hrvatske vlasti, za razliku od carske Dalmacije. To nije moglo ići, a da se ne uključi arheologija, budući da ja nisam arheološki analfabet, studirao sam klasičnu filologiju i arheologija je bila jedan od predmeta. Dobro sam proučio starohrvatsku arheologiju i pokušao zacrtati kulturni pejzaž. Ali vrlo, vrlo suzdržljivo, jer tko sam ja da u starohrvatsku arheologiju uvodim išta što hrvatski stručnjaci nisu. Prolistate li u knjizi poglavlje arheologije Hrvatske i Dalmacije vidjet ćete da sam mislio na istim valnim duljinama na kojima ste vi mislili kada ste ovo radili. I to me dovelo da se bavim onime o čemu su obojica Belaja ovdje govorili, naime duhovnom kulturom i sadržajima i tekstovnom predajom bespismenih Slavena u hrvatskoj vladavini. Danas je učinjeno jako mnogo, ali je vrlo lako to uopće ne shvatiti, to je jako lako. Mislim da mogu čestitati kolegi Gossu što je zamislio ovu sekciju i svima koji su sudjelovali, što su dali svoj važni prinos. Samo, od toga napraviti ono što se može i što se treba, to je važan, težak dodatni napor.